

Vallás és életfilozófia.

Írta: Vári Albert.

Az a vágy, hogy az ember a saját életét mennél szebbé, jobbá és boldogítóbbá tegye, egykorú magával az emberrel. Pusztulása is csak az utolsó ember halálával következik be. Bármennyit tévelygett és bármennyit csalódott az ember boldogságot kereső útjában; de azért a boldogság reménye mindenhová híven elki-sérte. Boldogúlni! ez volt jelszava az ősebernek a természet ele-meivel folytatott nehéz harcában. Boldogúlni! Ez a jelszava ma a tudomá-ny és kultúra egy-egy elrejtett kincseért vívott emberfeletti munkájá-ban. És az embernek ez a vágya kifejezésre jut és kielégítést keres a szel-lem minden művében, az elme minden gondolatában. Ott látjuk a ter-mészettudományban, ott a történelemben, ott a bölcészetben s ott a tudományok többi ágában. Sőt többet mondunk. Minden tudomá-ny annyiban nyer praktikus értéket, amennyiben az emberi élet szebbé, jobbá és boldogabbá tételéhez hozzájárul s azt elősegíti.

Azonban ez a kérdés fölfogásunk szerint mégis első sorban a vallás körébe tartozik. Annak a vallásnak a körébe, mely a lé-lekre van alapítva, melyet rideg dogmák és tantételek nem zártak el az embertől, amelyet sem egy rendszer, sem valamely szerve-zet nem foglalt le magának; hanem szabadon végezheti a maga emelő, lendítő és boldogító hivatását. Ki vonná kétségbe, hogy minden vallás, a maga eredeti célzata és szándékai szerint az élet szépítését, az emberek jobbítását és boldogítását írta zászlójára. Megtaláljuk ezt a konfucianizmusban úgy mint a Buddhizmusban, a Mózes vallásában úgy mint a Mohamedében. A kereszténység ősi alkotó elemei pedig tisztán e célnak vannak szentelve. Midőn Jézus a boldogság útjaira mutatott rá, midőn istenországának a törvényeiről és polgáraitól beszélt; midőn a hit és cselekedet egy-ségét hirdette; midőn a feltámadás föltételeit fejtegette: mindenütt egy gondolat lebegett lelke előtt: az emberek jobbá tétele s bol-

dogságuk munkálása. Mi az élet? Mi célja van az életnek? Mi az ember? S mi az ő hivatása? Lehet-e e kérdésekre jobb s megnyugtatóbb feleleteket találni, mint a Jézusi kereszténységben? És van-e s lehet-e szebb és kielégítőbb életfilozófiát írni, mint amint az evangéliumi kereszténység foglal magában. Schopenhauer, Spencer, Emerson, Kölcsey, br. Eötvös J., Fáy András, Kenedi és a többi, bármilyen nagy bölcseséggel tárgyalták az életbölcselet egyes kérdéseit, de a kereszténység alapelveinél jobbakat nem találhattak.

Sajnos, hogy a kereszténység a történelem folyamán hivatásától eltért s eredeti alapvonásai elhomályosodtak. A vallás nem az ember boldogulásának az eszköze volt többé, hanem az egyháznak hűséges szolgálója. A dogmák vezették az embert s nem a vallás. Ember és vallás eltávoztak egymástól s mindakettő az egyház gyámkodása alá jutott. Ennél még végzetesebb csapás is érte a kereszténységet. Az t. i., hogy minden erejét a halál utáni üdvözítés gondolatára irányította. Szépen körülírta az üdvösség föltételeit és szabályait. Igért mindenféle mennybeli jót. Az örökéletet érzéki szép színekkel lefestette. De mi lett az eredmény? Az, hogy a míg a lelkeket készítette az örökkévalóságra, addig elveszítette a földi talajt. A míg meghódította az eget, addig elveszítette a földet. Így lett az élet boldogítása helyett a menyország kivívása a vallás céljává. A reformáció után pedig a saját függetlenségi harcai annyira lefoglalták a vallás', hogy alig jutott ideje a maga igazi céljaival és hivatásával foglalkozni.

Ezért történt, hogy az élet boldogságáért esengő ember feledve a vallás útjait, melyeket amúgy is a dogmák hegyei eltorlaszoltak, más utak után nézett s mint legközelebbit, a bölcsészetest ragadta meg, amely hite szerint az ígérlet földére vezérli. Nem vagyunk elfogultak. Az igazságot és a világosságot, bárhonnan jöjjön, örömmel és lelkesedéssel fogadjuk. Az Isten nem csak egy területen közli a maga kijelentését. Különösen a bölcsészetnek sokat köszönhet a vallás. Ennek a segítségével vívhatta meg győzelmesen függetlenségi harcait. Ha azért most a vallásnak parlagon hagyott területét a bölcsészet kezdi művelni, azért kicsinyes féltékenykedés nem gyötörhet. A főcél az ember jobbítása, az élet szépítése és nemesítése. E célból örömet munkálunk közre s készséggel nyújtjuk a vallás segítő kezét akár a természettudománynak, akár a bölcsészetnek.

Ebből a szempontból is örömmel üdvözljük *Szitnyai Elek*-nek legújabb könyvét,¹ melyet ő maga szerényen „kísérletnek“ nevez az életfilozófia problémáinak a megoldására. Azonban a benne felhalmozott anyag bősége, annak elrendezése, áttekinthetősége és kellemes előadási módja méltán emelik a hasonló irányú művek élére. Mellőzzük azokat, amelyeket az „élet és tudomány“ viszonyára mond, amelyekben tulajdonképpen azokat a nehézségeket domborítja ki, amelyek egy egységes életfilozófia kifejlődésének az útjában állanak. Mellőzzük az „életfilozófia forrásai“-nak az ismertetését, amelyek között ott szerepelnek: a pszichológia, biológia, fiziológia, axiológia, ethika, szociológia, pedagógia, természetbölcselet, természettudomány, egészségügy, vallás, politika, a történelem bölcselete, élettapasztalatok és közmondások. Csupán azt állapítjuk meg, hogy az életfilozófia nem akarja valamely új elmélet által boldogítani és gazdagítani a világot; hanem a tudásnak és ismeretnek meglévő kincseiből igyekszik egy jobb és egy tökéletesebb élet irányelveit megállapítani. Ennélfogva olyan az életfilozófia kérdése, mint egy három ismeretlennel bíró egyenlet. „Három ismeretlennel van itt dolgunk. A cél, a célhoz siető ember és a célhoz vezető eszközök“. Nagy kérdések ezek, amelyek minden időben foglalkoztatták az emberiség legjobbjait. Igen érdekes lesz azért egy mélyen járó gondolkozónak a feleletét és véleményét hallani ez életbevágó kérdésekre nézve.

Mi az élet *célja*? E kérdés vizsgálatánál a különböző emberek különböző eredményre jutottak. A vélemények két fő osztályba sorozhatók. Olyanok, amelyek *negatív* és olyanok, amelyek *pozitív* célt tűznek az élet elébe. Az elsőnek főképviseelői Exner, Buddha, Schopenhauer, E. Hartmann az ő pesszimizmusokkal. Szerintük vagy nincs az életnek semmi célja, vagy ha van, az megismerhetetlen, vagy végül a halál, a megsemmisülés az élet célja. Mindegyik méltatlan az emberhez. Buddhizmus és a kereszténység között fennálló éles ellentétet semmi sem tünteti ki annyira, mint éppen az élet céljáról való ellentétes felfogás.

Az élet céljának *pozitív* meghatározásai ismét három fő irányra oszthatók: Az első az *eudaimonizmus*, mely szerint az egyén boldogsága az élet célja. Ennek főbb képviselői Sokrates, Aristoteles, a stoikusok és epikureusok voltak. A második irányzat az

¹ Szitnyai Elek: „Az életfilozófia problémái“ Budapest 1911. Franklin

utilitarizmus, mely a köz javát tekinti az élet céljául. Képviselői: Locke, Bentham, Comte, Stuart Mill, Ostwald, Humboldt, Darwin, Wundt, Spencer, Überweg. A harmadik irányzat az *ethikai idealizmus*, amely „különféle változatban majd a haladást, majd a tökéletesedést, majd a tiszta erkölcsiség megvalósítását, majd az Isten-séghez való fölemelkedést tekinti az élet céljának“.¹ Ez irányzat hívei: Platón, Kant, Wolff, Kölcsey, Böhm Károly. Részben ezt az irányzatot képviseli a kereszténység is. Azonban felfogásunk szerint a szerző helytelenül jár el, amikor a kereszténység általános irányának megállapítása céljából „a róm. kath. kathekizmus“-hoz fordul. A kereszténység forrásműve a biblia, amely mindenkire nézve már ma eléggé hozzáférhető. Ez tükrözi vissza az ősz keresztény szellemet s nem az egyes felekezetek hittani könyvei. Ebben Jézus az élet célját így tűzi ki: „Legyetek tökéletesek, mint a ti mennyei Atyátok tökéletes“. Máté 5 r. 48 v. „Keressétek először Istennek országát s annak igazságait s mindenek megadatnak nektek“. Máté 6 r. 33 v.

Az a kérdés, hogy a különböző irányzatok közül, melyiket kövessük? Melyik eszményt válasszuk, amely szerint aztán egész életünket berendezhetjük? Az életfilozófiának éppen az a feladata, hogy e kérdésre megnyugtató és kielégítő feleletet adjon s mutasson rá arra az életcélra, amely az emberi természetnek leginkább megfelel s a melyet követve rendeltetésünknek megfelelhetünk.

Szitnyai mielőtt az élet igazi eszményére rámutatna, vizsgálja magát az életet s fölteszi a kérdést: mi az, ami az életnek tartalmát, értéket ad? mi az, ami azt kedvessé teszi reánk nézve? Szerinte a „tartalmas“ és „kivánatos“ életnek egyik eleme az *öröm*. Ez az öröm kétféle: testi és lelki öröm. Minden egészséges szervezet óhajtja és keresi az örömeket. Ebből következik, hogy azt, ami kéjt és örömet nyújt, szeretjük. A szeretet is az örömnek egyik faja. Így lesz „az öröm és a szeretet életünk egyik eszménye.“

Bár tudjuk, hogy a hédonizmus is egyik legrégebbi tana az erkölcstannak, mégis a kéjvágyat és az örömet nem fogadhatjuk el az élet eszményéül. Nem még akkor sem, ha felsőbb és nemesebb örömeket értünk rajta. Örömeinkre szükségünk van az életben, de tudnunk kell azokról lemondani is. Nem az a legjobb és legeszményibb élet, amelynek a legtöbb kéjben és örömben van része. Sőt

¹ Sitnyai E. i. m. 70. 1.

gondolatunk szerint a legjobb és a legnemesebb életre nézve a kék és öröm igen mellékes tényezői a boldogságnak. A szeretetet nem tudjuk úgy tekinteni, mint az örömnnek egyik „faját.“ Sőt azt nevezük igazi szeretetnek, ami a megpróbáltatások, a csalódások az áldozatok és keserúségek tűzpróbáját is kiállja.

Szitnyai is érzi és látja, hogy ez az egoizmus nem lehet az élet igazi célja s ezért mondja tovább: „Társadalmi élet csak úgy lehetséges, ha az egyén egoizmusa más egyének egoizmusával, érvényesülési törekvéseivel megfér, valami compromisszumra lép, harmóniába jő.¹ Az embereknek egymás közötti viszonyát s mindenkinek a kor fejlődését biztosító cselekedeteit az erkölcsi törvények biztosítják, melyeknek lelke az erkölcsiség. Az *erkölcsiség* vagy az *erkölcsi jó* egy újabb eszmény, amely az embert olyan tettekre segíti, melyek a „társadalmi élet feltételeinek megfelelnek.“ Az erkölcsi jó mellett az *igaz* és *szép* eszméje az, ami az életnek tartalmat ad s így azok is az emberi élet eszményéül tekintendők. Ezek alapján *Szitnyai* az élet célját így határozza meg: „Egyéniségünknek oly kifejezése, mely 1. nemes örömeiben minél gazdagabb, tartamára minél hosszabb életet biztosítson, 2. mely arra kényszerítsen, hogy a legnemesebbekért (jó, igaz, szép) s így a köz javáért tudjunk munkálkodni.“² Szerinte ebben benne vannak az egyén és a köz boldogulásának összes feltételei.“

Szitnyai midőn az élet célját ezekben tüzi ki, akkor tulajdonképpen compromisszumot létesít az egoizmus és az altruizmus között. Az egyiknek szélsőségeit a másik által kívánja korlátozni. Bár mi is elismerjük, hogy úgy az egoizmus, mint az altruizmus egyoldalú elmélet s a kettő közötti compromisszum talán a legközelebb van az igazsághoz; mégis azt az életeszményt nem tartjuk mindenekben megfelelőnek. Hogy az örömeiket nem fogadjuk el életcélul, arról már szözlöttünk. A köz java is igen tág és igen bizonytalan fogalom arra, hogy az élet céljául tekintessék. Mi a köz java? E kérdésre a hány ember, talán annyi feleletet ad. A reformator a régi intézmények megsemmisítésében, a konzervatív gondolkozású azoknak a fentartásában véli a köz javát szolgálni. Sőt az egyéni érdek is legtöbbször a közjó nevében követeli a maga érvényesülését. Olyan eszményt tehát, amely annyira homá-

¹ I. m. 77. l.

² I. m. 88 l.

Iyos és annyi félreértésre adhat alkalmat, el nem fogadhatunk. Mi megmaradunk amaz ethikai idealizmus mellett, melyet a kereszténység képvisel, amely szerint az ember célja erőinek és tehetségeinek minél teljesebb kifejtése által a lehető tökéletes élet megvalósítása s ez által istenországának terjesztése e földön.

Az élet céljának kitűzése után az életfilozófia részletesen vizsgálja a boldogulás útját, vizsgálja a különböző ösztönöket, mint egyéniségünk fő rugóit; vizsgálja magasabb lelki vágyainkat és érzelmeinket, amelyeknek koronája az erkölcsi érzélem s itt a mi eszményünk az erkölcsi jó. Igen természetes, hogy Sztinyai mindenütt az általa felállított mértéket alkalmazza s annyiban tekinti ezeket hasznosoknak vagy károsoknak, amennyiben az általa kitűzött életcél elősegítik vagy annak ellene vannak. Magasabb érzelmeink közé számítja a vallási érzelmet is, amely szerinte „öröklött dispozición“ alapúl s agyvelőnk szerkezetében bírja egyik alapját.“ A vallás mint Istenben való hit „midőn a filozófia és a tudomány a legvégsőbb dolgok pozitív tudására nézve megakad, tovább vezet az emberi gondolkodást. Érzékfeletti, transcendentalis régiókba jut így az emberi elme, hogy így egészen egységes befejezett, szívünket is kielégítő világképhez juthasson. A vallás tehát, e szempontból betetőzi, kiegészíti azt a világképet, melynek a tudomány csak egy részét tudta és tudja megrajzolni.“ A vallás, mint erkölcsan „erényre tanít.“ Így tehát a vallás „az egyén, a társadalom és az állam életében rendkívül fontos missiót teljesít“ s végeredményében oda vezet, a hova a „filozófiai moral.“ Ha pedig azt is elgondoljuk, hogy a vallás az istenség forgalmában „a minden tökély idealját“ állítja előnkbe, akkor átlátjuk azt az igazságot, hogy a vallás és életfilozófia nem ellenségek, hanem egymásnak segítőitársai.¹ Készséggel nyugtázzuk a tudós irónak ezen kijelentéseit, valamint azt is, amelyet a vallás jövőjére nézve tesz, midőn így szól: „Bizonyos, hogy a minden irányú és feltartóztathatlan fejlődés és haladás sokat fog rombolni az egyes vallások tanain, sok megdönthetetlennek hitt dogmát fog megdönteni, tisztultabb, tökéletesebb tanokat fog létrehozni, a tudományt, az életet, a vallást közelebb hozza egymáshoz, mindjobban lerombolja a felekezeti korlátokat, de soha nem lesz idő, hogy valamilyen hit nélkül élhessen az emberiség.“²

¹ I, m. 138—140.

² U. o. 140. l.

További eszményünk az igaz és a szép. Ezeknek keresése is emberi természetünkben leli magyarázatát. Szitnyai szerint ezek is annyiban járúlnak hozzá boldogságunkhoz, amennyiben a kitűzött életcélt elősegítik. Sok hasznos és kedves gyakorlati tanácscsal szolgál a jeles filozófus e fejezetek alatt. De mi nem kísérhetjük ezúttal fejtegetéseit, hanem jó lélekkel ajánlhatjuk mindenkinek azok elolvasását. Mi rátérünk az egyéniség alkotó elemeinek a legfőbbikére, a „lelki működés koronájára“: az *akaratra*.

Az akarat Szitnyai szerint akkor áll elő, ha „a vágy képzetek és érzetei a megfelelő mozgást létesítik“. Azonban a vágyak rendszeresen tömegesen lépnek föl s így keletkezik egy belső küzdelem a vágyak között. Az egyén ilyenkor fontolgat s fontolgatásának eredménye az elhatározás. Az elhatározásnál az egyén képzetek, érzetei, szervezeti diszpozíciói működnek közre, melyeket indító okoknak nevezünk. Amelyik vágnak a legerősebb indító okai vannak, az lesz a győztes a küzdelemben. Az elhatározást követi a mozgás vagy a cselekedet. Ezek alapján Szitnyai az akaratot így határozza meg: „Az akarat vágyképzetekből vagy érzetekből eredő olyan állapota a tudatnak, mely állapotban a leghatalmasabb érzet vagy képzet a kielégítésre szolgáló mozgást vagy cselekvést létesíti“. ¹ „Amint a szív dobog — mondja tovább — a gyomor emészt, a vese elválaszt, a nélkül, hogy mi ezek működését tettségünk szerint szabályozhatnók, úgy indul meg akaratunk, mint egyéni természetünk és a motívumok összműködésének eredménye“. Szitnyai szerint ebből kettő következik: először, hogy akaratunk nem valami különálló lelki erő, hanem eredője, resultatuma különféle elemeknek; másodsor, hogy abszolút szabad nem lehet“. ² Így hát védelmébe veszi a determinizmust s ezt a védelmet egészen a fátumban való hitig viszi, mert szerinte a fátum nem egyéb, mint „a kérlelhetetlen törvényeknek, az okozatiságnak az elismerése“.

A természetben a kérlelhetetlen törvényszerűségnek, az okozatiságnak és a vaskövetkezetességnek mi is hívei vagyunk. Ezért a csoda lehetőségét kizárjuk. De a természeti és lelki törvények ugyanazonosságáról még a Szitnyai erőteljes fejtegetései sem tudtak meggyőzni. A kérlelhetetlen szükségesség uralkodik a természetben, de szabadság van az ember lelki világában. Az ember lelki

¹ i. m. 262 l.

² i. m. 263 l.

életének megnyilatkozását nem lehet a test törvényeiből kimagyarázni. „A gyomor emészt“ az igaz. Ide nem kell egyéb csak jó gyomor és táplálék. De, hogy a különböző kívánságokból előálljon az akarat, ide nem elég valamely öntudatlan testi működés, hanem Sztinyai szerint is az ember „fontolgat“ s a fontolgatás eredménye az elhatározás. A fontolgatás már nem testi, hanem lelki működés. Így szól bele a vágyak és kívánságok küzdelmébe a józan ész és a lelkiismeret. Az olyan elhatározást, a mi ezek nélkül tisztán a testi vágyak és ösztönök alapján jön létre, nem is lehet emberi elhatározásnak mondani. Így tehát az én eszem, az én öntudatom, az én lelkiismeretem az, aminek döntő szava van az én elhatározásomnál. Ha valamely külső kényszer ezeket meg nem semmisíti, akkor én szabadon határoztam el magamat. Sokszor és sokan kifejtették már azt, hogy a determinizmus mellett nem lehet szó erkölcsről, nem erényről és bűnről s nem felelősségről. Azért ezekre nem térünk ki. De hát mire valók az életfilozófiának szép tanácsai? mire való az élet célja fölött töprengeni? mire való magasztos eszményeket állítani az ember elébe, ha az ember a vak szükségesség törvénye szerint megy oda, a hova vérmérséklete vagy öröklött hajlamai ragadják? Gondolatunk szerint az ember több mint az állat. Ő erkölcsi személy. Ettől pedig elváhatatlan az akarat szabadság s ezzel együtt a felelősségérzet. Ez az erkölcsiség alapja.

Az életfilozófia legnehezebb problémája a halál, a megsemmisülés gondolata. A halál gondolata mindig félelemmel jár. És pedig mennél több jót vettünk az élettől, mennél több örömben és boldogságban volt részünk: annál kinosabb és gyötrelmesebb a halál gondolata. Ennél a kérdésnél — Sztinyai szerint — „az életfilozófia megakad s nem tud megnyugtató és kielégítő gondolatot nyújtani. De amit a tudomány meg nem adhat, azt megadhatja a vallás. Itt tűnik ki legjobban, hogy mily nagy kincs azzal a tudattal élni az egész életet, azzal a gondolattal halni meg, hogy a halál után egy más világon tovább folytatjuk az életet, sőt egy szebb, jobb örökkévaló életet élünk majd. Az ily meggyőződés nemcsak az életet teszi elviselhetőbbé, de a halált is“. ¹ Ily nagy kincs a vallás az életben. Sőt mi azt is hozzá tesszük, hogy a mély hit nyugodtabb életet, derültebb kedélyt és józanabb élet-

¹ i. m. 298 l.

nézetet eredményez. Bár Szitnyai az optimizmusnak és pesszimizmusnak egészen más forrásaira mutat rá: mi azt mondjuk, hogy ezek is a vallásossággal szoros kapcsolatban vannak. Csak hitetlen és vallástalan ember látja az életet olyan sötétnek és ridegnek; de a hívő minden eseményben és jelenségben egy bölcs Isten intézkedéseit látva, fölemelkedik az optimizmus derült magaslatára. Amíg végül a hívő előtt a halál kapujában egy szebb és jobb élet kilátásai nyílnak meg; addig a hitetlen kénytelen megelégedni azzal a sovány vigasztalással, hogy jó tetteinek emléke megmarad az utódok lelkében.

Vallás és életfilozófia, tehát nem vetélytársak és nem ellenfelek a mindennapi életben sem, hanem, ha különböző úton és eszközökkel is, de egy célra: az élet javítására és boldogítására törekednek. Gondolatunk szerint az volna az eszményi állapot, ha a vallás sok felesleges terhétől megtisztúlva, igazán szolgálhatná a maga nagy hivatását s lenne minden vallás — életfilozófia.

Bessenyei György, mint a magyar pedagógiai gondolkodás tanúja.

Irta: Imre Sándor.

1760 után gyorsan megélenkül a magyar pedagógiai gondolkodás. Jele ez annak a kapcsolatnak, mely a nemzeti törekvések élénkülése és a nevelés iránt való érdeklődés között annyira természetes. A kettő kölcsönös hatásának vizsgálata nyilván elének állítja azt a tényt, hogy valahányszor csak foglalkoztatta a nemzeti élet megújítása a lelkeket, mindannyiszor ott volt az érdeklődés tárgyai között a nevelés kérdése is. Mindazok az írók, kik nálunk a XVIII. században, a magyar pietisták működését követő szünet után pedagógiai műveket adtak ki, majdnem kivétel nélkül bizonyosságai ennek a nem is új állításnak. Weszprémi Istvánnak egészségre nevelő könyvecskéjében épúgy megtaláljuk erre az adatot, mint gróf Székely Ádám Locke-fordításában. Minél közelebb jutunk az 1790/91. országgyűléshez, annál elevenebb a mozgás a nevelés területén is. A Ratio Educationis bizonyára nagyon részes ebben, de semmi esetre sem ez idézte elő azt a jelenséget, hogy a szűken értett, iskolai nevelés körénél sokkal nagyobb mezőn nyíltak a pedagógiai gondolkodás virágai. Ezek természetesen igen különbözők. Van köztük útszéli bojtorján is, de van olyan is, mely vadon nőtt ugyan s úgy magában tönkre is ment, de ha okos kertész észreveszi, dísnövényvé válhatott volna. A pedagógiai gondolkodásnak ilyenforma sorsa volt nálunk. Weszprémiben, Orczy Lőrincben, Faludi Ferencben s a többiben fel-felöltlik, aztán eltűnik ismét. Petrovszky Sándor pedagógus lelke megiratja Molnár Jánossal a ló nevelésről szóló 15 levelet s A Pásztor Ember Könyvével igyekszik felemelni a legegyszerűbb magyarok elhanyagolt rendjét, de példájához követő nem csatlakozik s maga Molnár János, a sokat tudó és nagy jóakarató jezsuita sem tudja az eszme jelentőségét egészen felfogni, pedig egész működését a nevelés gondolata irányította.